

УДК 89.65.5

Гнатюк Лілія Романівна¹,

канд.арх., доцент

Яценко Єлизавета Олександрівна²

Національний Авіаційний Університет, Київ

E-mail: qvinse@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СКУЛЬПТУРНОЇ ЧАСТИНИ БІЛОЦЕРКІВСЬКОГО ДЕНДРОЛОГІЧНОГО ПАРКУ «ОЛЕКСАНДРІЯ»

Анотація. В даній статті досліджуються особливості формування парку «Олександрія», а саме з'ясовано символічне та алегоричне значення скульптур, що доповнить загальну картину різнопланових досліджень цього ландшафтного об'єкту та значно збагатить уявлення про художній задум парку.

Паркова скульптура розглядається не лише як елемент загального ансамблю у садово-парковому мистецтві, але й як окремий вид, що має власну мистецьку цінність та семантичне значення.

Скульптурні твори «Олександрії» є тією складовою, що додає змісту парковим композиціям і мають власну мистецьку цінність. Кожен елемент у ландшафтних об'єктах періоду XVIII-XIX ст. з'являється закономірно і пов'язаний з історичними та політичними умовами свого часу і життям самих власників парку.

Ключові слова: дендрологічний парк, ландшафтний парк, історична скульптура, символіка, алегорії, садово-паркове мистецтво.

Постановка проблеми. Дендрологічний парк "Олександрія" – шедевр пейзажного ландшафтного мистецтва XVIII - XIX століття.

Білоцерківський парк у XVIII - XIX ст. міг представити визначну колекцію скульптур, яка збереглась лише частково, але навіть сьогодні має значну мистецьку цінність.

---

¹ © Гнатюк Л.Р.

² © Яценко Є.О.

Дослідження символіки, алегорій та стилістики паркової скульптури парку «Олександрія» актуальне з погляду встановлення цілісної картини розвитку садово-паркового мистецтва на теренах України. Важливим аспектом є відтворення початкового ідейного задуму парку, визначення образів, стильових особливостей втрачених скульптур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість теоретичних праць присвячена садово-парковому мистецтву України XVIII-XIX століття, зокрема парку «Олександрія». Друковані праці у галузі ландшафтного мистецтва переважно туристичного характеру або містять загальні відомості про парк. Монографії С. Галкіна [1, 2, 3] А. Салатича [12], М. Грисюка [4], роботи К.М. Гамалії [5], Р. Косаревської [7], І.Д.Родічкіна [11], В.Я. Маланюк [9] присвячені історико-природничому аспекту та дослідженням композиційно-планувального вирішення цих об'єктів. У статті [8] представлена загальна концепція формоутворення скульптури, в тому числі історичної. Гнатюк Л.Р. [6] розглядає питання реконструкції палацо-паркових ансамблів. Як правило, скульптура як важливий композиційний елемент у структурі паркового ансамблю згадується лише опосередковано, і лише у випадку найвідоміших творів розглядається семантичне значення. У наявних джерелах відсутнє ґрунтовне опрацювання теми паркової скульптури парку «Олександрія».

Формулювання цілей статті. Розглянути символічне та алегоричне значення скульптурних об'єктів, виявити особливості формування скульптурної частини білоцерківського парку, визначити її стилістичні особливості.

Основна частина. Художньо-образна мова паркової скульптури досить різноманітна. Виходячи із загальної тематики паркового ансамблю «Олександрія» у роль вступають символи, алегорії та метафори, що допомагають відвідувачеві цілісно відчувати ідейний задум автора. Кожна історична доба вносить свої корективи у трактування того чи іншого скульптурного образу, відповідно розглядати його потрібно і в контексті історичних реалій і нерозривно із долею власників ландшафтного комплексу.

Як і більшість паркових ансамблів класицизму, «Олександрія» мала в основі ідейного задуму літературно-філософську основу, а саме була пов'язана із «Божественною комедією» Данте Аліґ'єрі [14].

Виходячи із Дантівської мандрівки потойбіччям огляд парку починався із заріччя «Голендерні», де розташовувались загадкові штольні і похмурий ліс, а далі поромом ніби через міфічну ріку переправитися до «чистилища», представленого острівними композиціями парку на березі річки.

Окрім цього, композиції парку (рис.1) виражають ще й історичне значення, оскільки пов'язані із видатними особами, близькими до роду Браницьких, або тими кому, в рамках політичних реалій часу варто було віддати шану.

Так в «Олександрії» з'являється споруда, нині відома як «Ротонда» (рис.1.1), а також згадується як «Раковина Потьомкіна» або «Павільйон Потьомкіна» [1]. На одній з акварелей В.Ріхтера фігурує зображення «Ротонди» (рис.2,а) з підписом французькою, що перекладається як «Храм князя Потьомкіна» [2]. У центрі відкритого павільйону було розташовано бюст Г.Потьомкіна, виконаного у мармурі. Доповнювалась дана композиція відповідним написом, який натякав на роль знатного родича у житті родини Браницьких: «Полезен миром и войной, Екатеринин друг, благотворитель мой» [12, С.24]. Більшість дослідників вважають, що дана споруда була композиційним ядром цієї ділянки парку [1, 4, 9, 11], інші припускають, що «Ротонда» була серцем меморіального комплексу, присвяченого князю Таврійському, в яке входило підземне святилище [5, 6, 14]. За однією з непідтверджених але й не спростованих версій в «Олександрії» перепоховано прах Г. Потьомкіна [6].

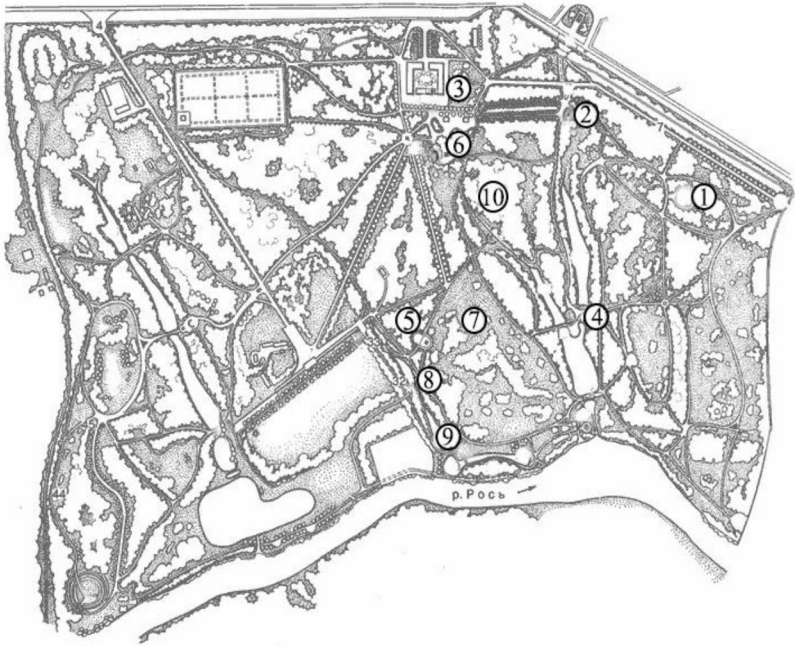
Існує також інша назва цього об'єкту – «Катеринка», адже на деяких зображеннях у «Ротонді» можна побачити бюст Катерини II роботи Ф.І. Шубіна, що також підтверджується згадками про його розміщення у даному павільйоні. Вважалося, що спершу у павільйоні розташовувався бюст цариці, а потім його було замінено на скульптурний портрет Г. Потьомкіна [1]. Така ж версія звучить і у більш ранній праці М. Грисюка, який

зазначає, що після заміни бюста вона стала називатися «Павільйон Потьомкіна» [12].

За В. Павлюченком [10], чії археологічні дослідження місцевості поблизу «Ротонди» 2002-2006 рр. відкрили початкову композицію даної частини парку, яка має назву «Клини», павільйон було включено у чітко продуману та спроектовану символічну ділянку, що репрезентувала не лише особу Г. Потьомкіна у вигляді мармурового бюсту, але мала поруч ще одну споруду, дещо меншу за розмірами, проте невідомо ні її назви, ні архітектурного планування. Доріжки-промені, за задумом ландшафтного архітектора, спрямовані на прямокутні ділянки, майже однакові за розміром. Навколо «Ротонди», яка раніше мала назву «Катеринка», збереглися рештки кам'яної огорожі. Це була висока напівкругла стіна, з'єднана з будівлею.

Зважаючи на план 1858 року, вона мала вхід із «Ротонди» й виходи на північ і південь. У 2005 році під час пошукових досліджень розкрито й розкопано у центрі ділянки фундамент споруди підковоподібної форми з масивом посередині. За архітектурними формами це залишки ротонди, значно меншої за ту, яка збереглася [10]. Дві напівкруглі у плані споруди мали служити оформленням для мармурових бюстів Катерини II та Г. Потьомкіна. Вважається, що це є одним із непрямих доказів їх таємного вінчання, про яке було відомо лише у вузькому колу посвячених.

Перед парними павільйонами (рис.1.3) сформована ландшафтна композиція у вигляді променів, що розходяться від фігури Юпітера, яка розташовувалась перед архітектурними спорудами. За картою 1858 року це було садово-декоративне влаштування, в основу якого було покладено радіально розташовані доріжки. Вони розходилися від округлої галявини, де було встановлено статую Юпітера на п'єдесталі. Ліворуч та праворуч від доріжок розташовано декоративно-сформовані кургани, один із яких має назву «Кінська могила». Шість доріжок-променів по периметру з'єднані овальною доріжкою. Одне з представлених трактувань семантичного значення такого композиційного взаємозв'язку елементів – «Григорій і Катерина під промінням Юпітера на тлі Російської імперії» [10].

*Рис.1. Схема розташування скульптур
історичної частини парку «Олександрія»:*

- 1–Композиція Ротонда»; 2–Колона «Пелікан»; 3–Палацові павільйони графів Браницьких; 4–Статуя Боргезьського борця;
5–Колонада «Луна»; 6–Танцювальний павільйон;
7–Озеро «Дзеркало Діани»; 8–Китайський місток;
9–Композиція «Варна»; 10–Композиція «Леви».*

На особливу увагу в ході аналізу символічного значення скульптурних об'єктів заслуговує колона «Пелікан» (рис.2,б). У ХХ ст. через значні пошкодження, які дістало ця пам'ятка, її вважали колоною «Суму» (рис.1.2) [1], типовою спорудою пейзажних парків, які мали навіювати меланхолійний настрій. Але первісна колона була увінчана коринфською капітеллю зі скульптурою пелікана, що годує своїх пташенят (нині відновлена).

Образ пелікана виникає у мистецтві ще задовго до втілення його в олександрійській скульптурі. У античності вважалося, що пелікан дзьобом роздирає собі груди і своєю плоттю та кров'ю годує пташенят. Серед художніх образів він посідає важливе місце як втілення вищого ступеня батьківської турботи. Саме шана батьківському піклуванню чи то Потьомкіна стосовно своїх племінників (однією з яких була О. Браницька), чи самої Браницької стосовно своїх дітей, чи імператора Олександра (за однією з версій на честь нього названо парк) як турботливого батька

Російської імперії. Зважаючи на потяг до символічності та алегоричності у паркових композиціях цього періоду можна сказати, що варіативність їх трактувань допускалась як замовниками, так і авторами. Версію про батьківську турботу підтверджує також напис на цоколі колони, який згадує Роман Афтаназі, «Батькам вдячні діти» [3, С.34].

Зв'язок же колони із циклом Олександра I припускає Р. Косаревська, яка стверджує, що пелікан був символом однієї із російських масонських лож, до якої належав імператор. А також, припускає, що образ цього птаха може трактуватись як алегорія жертви Ісуса Христа, адже таке пояснення зображення пелікана існувало в ранньому християнстві і пізніше утвердилось у стилі бароко, який був багатий алегоріями [6].

До циклу Олександра I також належав бронзовий бюст імператора, встановлений згодом після його другого візиту 8 вересня 1818 року [1].

У парку імператорській родині було присвячено окрему композиційну ділянку, де кожне відвідування членів родини було відмічене посадкою дерев з пам'ятними табличками. Загалом в парку висаджено близько трьох десятків дерев, кожне з яких мало свою огорожу із закріпленою на ній позолоченою короною. Останнє дерево посадила цариця Олександра Федорівна, дружина Миколи II [1].

а) картина
Вілібальда
Ріхтера.
Ротонда
1828 р.

б) колона
«Пелікан»,
відтворена копія

в) статуя
«Меркурій» на
картині «Вид на
павільйони»,
Наполеон Орда

г) картина
«Вид на
Китайський
місток»,
Вілібальд
Ріхтер

д) статуя
«Молочниця»,
автор –
П.П. Соколов.

е) картина
«Композиція
«Варна», Вілібальд
Ріхтер

Рис. 2. Історичні скульптури парку «Олександрія»

На території саду розташовувалась ще одна скульптура, досі не ідентифікована дослідниками.

Також мармуровий бюст Олександра I згадується Р. Косаревською. Один палацовий павільйон (рис.1.3) пов'язаний із перебуванням імператора, де й розташовувалося його скульптурне зображення. На п'єдесталі були викарбувані слова з його указу 1812 року: «Дотолі не положу оружя моего, доколе не сотру с лица земли Русской врага, дерзнувшего войти в ее пределы». Напроти нього малахітова ваза с написом:

«Пожалован Его Величеством Императором Николаем Павловичем в 1823 году», і під нею врізана в п'єдестал одна з перших платинових монет [6, С.27].

Доповнювали цю архітектурну споруду скульптури з обох боків портика – Діана Версальська та Аполлон Бельведерський. Бронзові фігури божеств-близнюків відносять до так званих наполеонівських скульптурних фігур, вважається, що вони були замовлені Бонапартом на честь перемоги над Англією. Після поразки ці скульптури були викуплені Браницькими.

Міфічна пара дітей Латони – досить розповсюджений атрибут парків досліджуваного періоду, адже ці персонажі уособлювали вподобання та заняття тодішньої аристократії. Красень Аполлон – втілення чоловічої краси в античності, вправний стрілець з лука, а також неперевершений музикант, покровитель дев'яти муз, символ Версалю та його володаря. Богиня Діана – втілення жіночих чеснот, богиня мисливства, однієї з популярних розваг аристократії.

Третя скульптура з цього циклу – копія відомої античної статуї Боргезьського борця (оригінал – I ст. до н. е.), яка була встановлена у парку на честь графа Воронцова та його військових перемог (рис.1.4). Вона розміщувалась на галявині вододілу між Дзеркальним і Лазневим ставком, нею замикалась Лісова алея, а з цього місця відкривався неперевершений краєвид на композицію «Руїни» та водне плесо Лазневого ставу [7]. Своєю динамічною позою і рішучим жестом руки «боєць» вказував на краєвид з романтичними руїнами.

Важливим місцем у планувальній структурі парку є колонада «Луна» (рис.1.5). Споруда відома своєю унікальною акустикою, через що вона і отримала свою назву. За однією з версій ця споруда стала одним з елементів проекту мавзолею князю Потьомкіну, який не вдалося втілити в життя через прихід до влади Павла I. Хоча Д. Криворучко вважає, що за своїми архітектурними особливостями вона більше нагадує паркову оркестру [7]. І дійсно за часів Браницьких при прийомі гостей там розташовувався оркестр, але основне призначення колонади – експонування скульптурних творів (колекції фігур

танцюючих пар різних народів світу), які за деякими джерелами презентувалися Катерині II [2].

В часи Браницьких в павільйоні знаходилося зібрання мармурових скульптур та ваз. Перед павільйоном розташований напівовальний майданчик з скульптурою бога торгівлі, покровителя мандрівників – Меркурія. Достеменно відомо, що скульптура Меркурія розташовувалась поруч із павільйонами (рис.1.3) і являла собою бронзову копію роботи Джованні да Болонья (рис.2,в). Образ легкого, майже невагомго посланця богів у крилатому шоломі та сандаліях вподобали аристократи того часу, і тому нині відома велика кількість копій цієї статуї. Античний бог торгівлі не лише мав приносити успіх у діяльності господарів парку, але міг асоціюватись з одним з героїв з дантівських небес.

Також поруч з павільйонами (рис.1.3) розташовувалась скульптура Венери Медицейської [6], яка є однією із найбільш тиражованих античних скульптур. Копії даної скульптури зустрічаються як у білоцерківському, так і в уманському парку. Прагнучи не поступатись іншим представникам знаті у збиранні колекцій копій античних скульптур, аристократи інколи доходили до того, що мали майже однакові зібрання. Скульптура Венери як втілення краси та любові була притаманна всім паркам цього періоду.

Протягом XVIII - XIX ст. було встановлено дві фігури Діани. Перша – біля танцювального павільйону (рис.1.6), а друга – біля гроту. Розташування масивної деревної куртин з південного боку великої поляни, яка помічена на плані 1858 року, збігається з сучасним розміщенням невеликого обкладеного рваним камінням озера «Дзеркало Діани» (рис.1.7), наповненого джерельною водою. За свідченням старожилів, над озером стояла скульптура Діани (чи Венери) в гроті [7].

Варто згадати і скульптури китайців (рис.1,г), які розташовувались по обидва боки від китайського містка. З оприлюдненням акварелей В. Ріхтера стало відомо, що ці фігури були виконані в кольорі, і вражали своєю барвистістю. У своєму прагненні ні в нічому не поступатись покровителям

О.Браницька часто копіювала те, що бачила у Царському селі, і саме олександрійські «Китайці» (рис.1.8) повторюють своїх тамтешніх попередників.

1829 року зі східного боку палацу була створена композиція «Варна» (рис.2,д та рис1.9) і присвячувалась графу Воронцову – зятеві О. Браницької, який брав участь у російсько-турецькій війні і у взятті фортеці Варна. Зверху на кам'яній брилі розміщувалась бронзова скульптура жінки – молочниці з глечиком, що за Д. Криворучком символізує піклування болгарських жінок про поранених солдатів - визволителів. Нині скульптуру втрачено, але опираючись на акварель В. Ріхтера, можна впізнати копію роботи П.П. Соколова «Молочниця з розбитим глечиком» (рис.2,е) [12].

Виходячи із описів Салатича та Криворучка [7,12], два джерела у парку було обладнано скульптурами чавунних левів (рис1.10), які лежали над витокami джерел. Ця тварина є символом влади, мужності, сили і відповідно найбільш величним охоронцем, саме тому скульптура лева часто оформлює архітектурні входи.

На одному з малюнків В. Ріхтера видно також скульптурну копію твору Е.М. Фальконе «Амур, що погрожує» (поч. ХІХ ст.). Маленький бог кохання сидить на хмаринці. Біля його ніг лежать троянда і колчан зі стрілами, лівою рукою він дістає стрілу з колчана. Вказівний палець правої руки Амур підніс до губ.

Значна колекція оригінальних скульптур з колекції Браницьких нині зберігається в музеї парку. Нажаль, достеменно не відомо, які з них належали інтер'єрним, а які – парковим композиціям. Зважаючи, що всі вони мармурові, то можна прийти до висновку, що скоріш за все розташовувались у павільйонах, адже мармур менш стійкий до зовнішніх впливів, ніж бронза. Серед них такі статуї як «Смирення», «Спляча Аріадна», «Три грації», «Октавіан Август» та ін., бюсти Париса, Мінерви тощо. Але дані твори в черзі на ретельне дослідження, і відповідну охорону, адже з фондів музею було викрадено цінні скульптури – бюст Гая Юлія Цезаря та погруддя Катерини II роботи Ф. Шубіна. Важливим є відтворення цих скульптур,

адже це цінні мистецькі композиції. Відреставровані оригінали варто зберігати в музеї парку, а їх копії встановити на відповідні місця на території парку.

Висновки. Виявлено, що особливостями формування скульптурної частини Білоцерківського дендрологічного парку «Олександрія» є символи та алегорії історичної скульптури у первинному ансамблі.

Розкрито основні тематичні цикли («Божественна комедія» Данте Аліг'єрі та пошана вінценосних осіб), яким присвячено скульптурні твори, визначено їх символічне значення, відповідно до історичних та політичних реалій.

Перспективи подальших досліджень. Передбачено подальші дослідження щодо символіки та алегорії скульптурних творів сучасної частини парку «Олександрії».

Література

1. *Галкін С.І., Осика М.* «Олександрія» – рукотворне диво. Розповіді про всесвітньовідомий дендропарк у місті Біла Церква Київської області. – Біла Церква : ПЦ «Дельфін». – 2003. – 104 с.
2. *Галкін С.І.* Парк «Олександрія». Історія та сучасність. – Біла Церква: Видавець Пшонківський О. В., 2013. – 104 с.
3. *Галкін С.І.* Структура та символіка старовинного парку «Олександрія» в білоцерківській резиденції графів Браницьких [Текст]/ С. Галкін, О. Гурковська, Є. Чернецький. – 2-ге вид., доп. – Біла Церква: Вид. Яніна, 2007. – 96 с.
4. *Грисюк М.М.* Парк "Олександрія". – Київ: вид «Наукова думка», 1969. – 71 с.
5. *Гамалія К.М.* Садово-паркові ансамблі України XVIII-XIXст. в історико-природничому контексті [Текст]: дис. канд. іст. наук: 07.00.07/ НАН України; Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М.Доброва / Катерина Миколаївна Гамалія. – К., 2007. – 172 с.
6. *Гнатюк Л.* До питання реконструкції палацо-паркового ансамблю Д.Трошинського в Кагарлику на Київщині на засадах філософської концепції «екології душі» /

Л.Р. Гнатюк, Т.М. Никоненко // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. Науково-технічний збірник. – Вип. 23. – К.: КНУБА, 2010. – С. 60–68.

7. *Косаревська Р.О.* Семіотика архітектурно-пейзажних формоутворень доби класицизму в Україні на прикладі білоцерківського парку «Олександрія»: дис... канд. архітектури : 18.00.01/ Київський національний ун-т будівництва і архітектури. – К., 2007. – 214 с.

8. *Кузнецова І.О.* Засоби формоутворення сучасної круглої скульптури. Кузнецова І.О., Кащенко А.В., Гришук І.А. Теорія та практика дизайну: Збір.наук.праць. –К.: «Дія», 2013. – Вип.3. –С.78-86

9. *Маланюк В.Я.* Архітектурно-композиційні закономірності садибно-паркових утворень Київщини кінця XVIII–поч. XIX ст.: дис...канд. архітектури: 18.00.01/ Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури. – К., 2007. – 212 с.

10. *Павлюченко В.І.* Відголоски історичних таємниць у семантиці інтимних меморіальних влаштувань дендропарку «Олександрія» м. Білої Церкви // Матеріали Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Археологія: спадок віків». – Біла Церква, 7-8 квітня 2011р. – С. 244-247.

11. *Родічкін І.Д.* Старовинні маетки України / І.Д. Родічкін, О.І. Родічкіна. – К.: Мистецтво, 2006. - 384с.

12. *Салатич А.К.* Парк Олександрія в Білій Церкві. – К.: вид-во Академії архітектури. – 1949. – 106 с.

13. *Чернецький Є.А.* Браницькі герба Корчак. – Біла Церква: Видавець Пшонківський О. В., –2003. –134 с.

Анотація

Гнатюк Л.Р., Яценко Е.О. Особенности формирования скульптурной части Белоцерковского дендрологического парка «Александрия». В данной статье исследуются особенности формирования парка «Александрия», а именно выяснено символическое и аллегорическое значение скульптур, что дополнит общую картину разноплановых исследований

этого ландшафтного объекта и значительно обогатит представление о художественном замысле парка.

Парковая скульптура рассматривается не только как элемент общего ансамбля в садово-парковом искусстве, но и как отдельный вид, который имеет собственную художественную ценность и семантическое значение.

Скульптурные творения «Александрии» являются той составляющей, что добавляет содержание парковым композициям и имеют собственную художественную ценность. Каждый элемент в ландшафтных объектах периода XVIII-XIX в. возникает закономерно и, как выяснилось, связан с историческими и политическими условиями своего времени и жизнью самих владельцев парка.

Ключевые слова: дендрологический парк, ландшафтный парк, историческая скульптура, символика, аллегории, садово-парковое искусство.

Abstract

Gnatiuk L.R., Yatsenko Y.O. Features of the formation of the sculptural part of the Bila Tserkva dendrological park "Olexandria". In this article the peculiarities of the formation of the Olexandria park are explored, namely, the symbolic and allegorical significance of sculptures is clarified, which complements the general picture of diverse studies of this landscape object and greatly enriches the idea of the artistic design of the park.

Park sculpture is considered not only as an element of the general ensemble in landscape gardening, but also as a separate species with its own artistic value and semantic value.

The sculptural works of "Olexandria" are the component that adds content to park compositions and have their own artistic value. Each element in the landscape objects of the period of the XVIII-XIX centuries. does not appear by chance and, as it turned out, is related to the historical and political conditions of his time and the lives of the owners of the park themselves.

Keywords: dendrological park, landscape park, historical sculpture, symbols, allegories, garden art.

Стаття надійшла в редакцію 30.03.2017 р.